

Az Országos Széchényi Könyvtár első könyvtárosai

1.

Az értelmiségi réteg a 18. század végi Magyarországon számban és jelentőségben hatalmas növekedésnek indult. Az elmúlt századok során túlsúlyban lévő egyházi értelmiségtől ekkor veszi át a vezetős szerepet a világi értelmiség, s a felvilágosodott oktatási reformok következtében ekkor jelenik meg a színen a nem nemesi származású értelmiségek egyre növekvő tábora. A felbomló feudális társadalom felszíne alatt megkezdődik a polgári társadalom kialakulása, s a modern értelemben vett értelmiségiek számának gyarapodása. Az értelmiségi pályák specializálódása egyik első tünete, majd meggyorsítója e fejlődésnek. A világi tanárok, orvosok, ügyvédek mellett egyre nagyobb helyet foglalnak el a kor társadalmában a hivatalnokok, földmérők, mezőgazdászok, újságírók, gyógyszerészek, s e sokágú folyamat egyik pontján megindul a magyar könyvtárosi pálya kialakulása.

2.

A könyvtárosság, mint pálya, akkor indul fejlődésnek Magyarországon, amikor Széchényi Ferenc megalapítja a nevére elnevezett könyvtárat: az ország első nyilvános könyvtárát. Magyarország könyvtárai eddig az időpontig testületek vagy magánszemélyek birtokában s a testület vagy család tagjainak használatára állottak fenn. A pécsi püspöki könyvtár Klimó püspök által engedélyezett nyilvánossága, s az a körülmény, hogy az egyetemi könyvtár testületi jellege megőrzésével külön engedéllyel rendelkezésre áll az egyetemhez nem tartozó olvasóknak is, némileg módosítják ezt a képet, a könyvtárosi pályát mint önálló hivatást azonban ezek az intézmények nem voltak képesek létrehozni. A pécsi könyvtár nyilvános jellege néhány év után megszűnt, s a könyvtáros fizetésére tett alapítvány nem nyert felhasználást; az egyetemi könyvtár élén két egyetemi tanár állott, s a magasabbrendű könyvtárőrök, amennyiben kezdetben még nem egyetemi tanárok, néhány évi könyvtároskodás után rendszerint katedrát kapnak, mellékközlőalkozásként tartva meg könyvtárosi állásukat; mellettük néhány alsóbbrendű, inkább írnoki, mint könyvtárosi beosztásban dolgozó tisztviselő működik. Arra a körülményre, hogy a könyvtáros az értelmiség speciális feladatokkal megbízott, a társadalom javát minden eddigőtől elkülönülő úton és eszközökkel munkáló tagja: Széchényi Ferenc könyvtáralapítása hívja fel a figyelmet.

A könyvtár alapítója a könyvtáros ki-nevezésének jogát magának, ill. családjának kívánta fenntartani. Széchényi óhaja az volt, hogy a könyvtár gondozója kizárólag mint könyvtáros működjen, s állása ne legyen egyetemi tanársággal egybekötve. Terve az volt, hogy az új intézmény alkalmazottait a családjában működő nevelők közül fogja kiválasztani. Az első könyvtáros mégsem ezek sorából kerül ki, de nem veszi figyelembe Széchényi az általa egyébként nagyrabecsült Csokonai Vitéz Mihály folyamodványát, és a vele tudományos és kéziratgyűjtési vonatkozásban szoros kapcsolatban álló nagyérdemű jogtörténész, Kovachich Márton György ajánlkozását sem. A könyvtár első igazgatója a nagyváradi akadémia nyugalmazott tanára, a magyarországi német származású *Miller Jakab Ferdinánd* lesz.

Az új könyvtár első igazgatója 53 éves korában foglalja el állomáshelyét. Eddigi pályája nem túlságosan jelentős. A bécsi és nagyszombati egyetemen folytatott bölcsészeti és jogi tanulmányok után Batthyány József esztergomi érsek titkára lett, majd olasz és német földön tett tanulmányút után a pozsonyi érseki könyvtár gondozója. Utóbb Kollár Ádám, a császári könyvtár őre mellé nyert beosztást, s itt sokoldalú képzettséget szerzett a kor szellemtudományának ügyszólván valamennyi ágában: történelemben, földrajzban, statisztikában, esztétikában, bibliográfiában, s számos európai nyelvet sajátított el. 1778-tól kezdve a nagyváradi gimnáziumban, majd az ugyanitt megnyílt akadémián tanárkodott, s az intézmény mellett létesült könyvtárat gondozta; mint az akadémia jogi karának statisztikai és történeti tanára vonul nyugdíjba gyenge egészségi állapota miatt a 18. század utolsó éveiben. Történeti, jogtörténeti, tudománytörténeti vonatkozású művei jelentek meg nyomtatásban; a kisebb-nagyobb terjedelmű, nagyobbára német és latin nyelvű művek száma a század végéig meghaladja a huszat. Hogy Miller szorgalma és sokoldalú képzettsége ellenére sem tartozott a magyar kultúra elsővonalbeli munkásai közé, ennek okát bizonyos fokú szétszórtságában és felületességében kell keresnünk. Igazán nagy alkotással az általa művelt tudománysszakok egyikét sem ajándékozta meg, s úgy látszik, nem értette meg, hogy a korszak tudományosságának legfőbb feladata: a nemzeti, polgári fejlődés útjának előkészítése.

Kétségtelen, hogy a három pályázó:

Csokonai, Kovachich és Miller közül éppen Miller a legkevésbé jelentős egyéniség. Széchényi választását mégsem találhatjuk alaptalannak, vagy teljességgel elhibázottnak. Csokonai megható sorokban kéri alkalmaztatását a „*dicső gyűjtemény*” mellett, mely öreá nézve „*földi paradicsom*”. „*Sem a nagyravágyás, sem a pénz szerelme nem izgat erre a hivatalra*” — írja — „*egyedül hazám szerelme s a tudományokra való vágyakozás könyörögtet engemet.*” S ha többen is folyamodnának: „*nem sok van, aki nálam abban több gyönyörködést találna, akinek azt vagy szokott occupatioi vagy pedig állapotja szükségesebbé tették volna.*” Amiért leginkább kívánja a „*bibliothékánál való lakást*”: az Arpádról szóló eposza, melyhez a szükséges történeti forrásokat más módon nem tudná összegyűjteni. Kétségtelen, s el sem képzelhető másképpen: Csokonai számára költői hivatásának gyakorlása maradt volna a legfontosabb könyvtárosi állásában is. Úgy látszik, hogy a másik pályázó, Kovachich számára is inkább eszköz mint cél lett volna a könyvtár: eszköz nagyszabású tudományos terveinek megvalósításához. Kovachich már évtizedekkel korábban készített tervezeteket egy országos jellegű könyvtár létesítésére, s e könyvtárat történeti-jogtörténeti anyaggyűjtő tevékenysége szolgálatába kívánta volna állítani. A három pályázó közül Miller volt az, akitől leginkább remélni lehetett, hogy élete egyetlen feladatának az új könyvtár rendezését, használhatóvá tételét, gyarapítását fogja tekinteni, s ő volt az, aki többszörös könyvtárosi szolgálata, a Kollár Ádám mellett elsajátított ismeretei folytán elméletben és gyakorlatban leginkább tisztában lehetett a könyvtáros speciális feladataival.

Ilyenfajta megfontolások vezethették Széchényit akkor, amikor az új könyvtár gondozását éppen Millerre bízta. A helytartótanács jóváhagyta Miller s vele együtt kinevezett két másik alkalmazott megbízatását: az egyik Széchényi Ferenc Pál fiának volt nevelője, *Petravich Ignác*, a másik a „szolga”, akinek Miller elgondolása szerint az irthoki teendőkhöz is segídeznie kellett, s aki magyar, latin, német nyelvtudása mellett némi olasz és francia nyelvi ismeretekkel is rendelkezett. A két alsóbbrangú alkalmazott néhány év leforgása alatt távozott a könyvtártól; Petravich utódai, *Gruber Károly Antal*, majd utána *Strázsay József* ügyvéd szintén csak rövid ideig szolgáltak. A könyvtár fennállásának első évtizedében a könyvtári élet megindításának felelősségteljes és sokoldalú munkája úgyszólván kizárólag Miller

JACOBUS FERDINANDUS MILLER DE BRASSO
S. C. ET R. A. MAJESTATIS CONSILIARIUS
MUSEI NATIONALIS HUNGARICI DIRECTOR
UNA COMPLURIMU INCLIT. COMITATUM
TABULAE JUDICIARIAE ASSESSOR.

Miller Jakab Ferdinánd arcképe
Metszet a XIX. század elejéről

vállain nyugodott; társai inkább csak alkalmi segítséget nyújtottak egy-egy feladat elvégzésében.

3

Legelőször a cenkii Széchényi-kastélyban elhelyezett kb. 5000 kötetnyi könyv Pestre szállítását kellett elvégezni. A könyveket a pálosok egykori kolostorában — a későbbi központi papneveldeben — a könyvtár céljaira átengedett teremben helyezték el a könyvtár gondozói, hat csopontra osztva, nem tudományzakok, hanem, tekintve a könyvtár hungarica-jellegét, az anyag magyar vonatkozásának természete szerint. A Magyarországgal foglalkozó magyar és külföldi munkák; a Magyarországgal nem közvetlenül foglalkozó munkák; magyarországiak által idegen nyelven és nem Magyarországról írt munkák; az ún. segédkönyvek; a rézmetszetek és címerek; végül a kéziratok alkották az egyes csoportokat. Könyvei katalógusát Széchényi titkárával, Tibolth Mihállyal készítette el, s ez 1799-től kezdődően nyomtatásban is megjelent; így a legsürgebb feladat nem az átvett könyvanyag katalógizálása volt. Jegyzékeket csak a gyarapodásról készítettek a könyvtárosok, s az első években elvégezték az eddig nem katalógizált térkép- és

metszetanyag lajstromozását. A kéziratok jegyzékét Miller maga készítette el, s munkája terjedelmes kötetben látott napvilágot.

Az új könyvtárigazgató munkájának másik fontos területe a könyvtár gyarapítása volt. Miller a sajtó útján adakozásra szólította fel az ország magányújtóit és testületeit, s felszólalása eredményeképpen a könyvtár nemzeti jelentőségét felismerő társadalom legkülönbözőbb rétegeiből érkeztek kisebb vagy jelentősebb adományok; maga Széchényi Ferenc is jelentősen gyarapította a továbbiakban is a könyvtár állományát. Nem volt megoldott az elrendelt kötelepéldánybeszolgáltatás ügye; Miller évtizedeken át ostromolta felterjesztéseivel a legfelsőbb hatóságokat, hogy a nyomdákat a pontos beszolgáltatásra szorítsák. Könyvvásárlások — a könyvtár szerény anyagi eszközeinek megfelelően — szintén történtek; a nádor támogatásával lehetővé vált néhány jelentős gyűjtemény megvétele is. A gyarapítás ügyei mellett sok idejét vette igénybe a könyvtárosoknak a könyvtár megtekintésére nagy számban érkező látogatók kísérése is, valamint az olvasók kéréseinek teljesítése.

4.

A könyvanyag rendszeres használatának biztosítása egyébként a könyvtár fennállásának első évtizedeiben komoly nehézségekbe ütközött. 1805-ben és 1809-ben a napoleoni háborúk eseményeinek hírére a könyvtár legértékesebb anyagát parasztszekereken több hónapra Temesvárra szállították; — a felelősségteljes utat mindkét esetben maga Miller tette meg. 1807-ben viszont a könyvtár kiszorult a papnevelde részére igénybevett épületből, s az egyetem épületében helyezték el; tíz év múlva a leendő múzeum telken álló épületbe költözött. A sok költözés a könyvtár használatát nagymértékben hátráltatta; a fiatal Horvát István naplójában hálálkodik a könyvtárosoknak, amiért a neki szükséges könyveket „*előbb hogysen helyőkre rakattak, a különféle ládákból nagy munkával kifürkészték*“.

A költözésekből származó nehézségekhez járultak az anyagiak is. Nemcsak a könyvtár pénzübeli ellátottsága volt elégtelen; nemcsak a tisztviselők száma volt csekély a rájuk váró sok és nehéz munkához képest: maguk a könyvtárosok is állandóan panaszkodnak fizetésük elégtelensége miatt. A tisztviselők gyors váltakozásának egyik oka éppen az, hogy fizetésükből nem tudtak megélni, s a század elejének súlyos inflációja folytán helyzetük egyre romlott. Miller a felettes hatóságok figyelmét sorozatos felter-

jesztésekben hívta fel ezekre a nehézségekre, s a fizetéseket illetően az infláció lezajlása után sikerült is nagyjából kielégítő helyzetet teremtenie; az alkalmazottak számának elégtelensége azonban továbbra is sok gondot okozott és hátráltatta a könyvtár fejlődését.

Mindezek mellett a nehézségek mellett az öregedő Miller arra is talált energiát, hogy a könyvtár adott alapjaiból kiindulva a magyar tudományos élet egészének fejlesztésében is gondolkodjék. A Nemzeti Múzeum megalapításának tervében Millernek jelentős része van: 1807-ben röpiratot bocsát ki egy olyan intézmény létesítése érdekében, mely Széchényi könyvtárán kívül régészeti emlékeket, természetrajzi tárgyakat, képeket is magában foglal. Amikor pedig az országgyűlés jóváhagyja a Múzeum létesítésének tervét, Miller résztvesz a múzeumi pénzalap összegyűjtésének nagy munkájában. 1812-ben ő lesz a megalakuló intézmény főigazgatója. Utódját, Horvát Istvánt csak néhány év múlva nevezik ki; a közbeeső években Miller a könyvtár munkáját is maga irányítja.

Miller sokoldalú munkájához tartozik az is, hogy ő készítette el az első szervezeti szabályzatokat, melyek a könyvtár életét a következő évtizedekre meghatározták. Az első szabályzat a könyvek rendezésére és rendbentartására, betűrendes és szakok szerinti lajstromok készítésére, a kutatók ellenőrzésére, a látogatók fogadására vonatkozik; a második, 1820-ban összeállított könyvtári szabályzat jelentősebb pontjaiban elrendeli a könyvtár egész éven át történő nyitvatartását — vasárnapok és ünnepnapok kivételével — a hiányzó könyvekről nyilvántartás vezetését, külföldön megjelenő magyar nyomtatványok figyelemmel kísérését. — Könyvtári munkája mellett Miller a könyvtár, majd a múzeum élén is továbbfolytatta tudományos tevékenységét. Ezekben az években főleg történeti források publikálásával foglalkozott. A kutatásai során összegyűjtött iromány-másolatokat, nyomtatásban meg nem jelent munkáinak kéziratait, gondosan összegyűjtött levelezését több mint 60 kötetben őrzi az Országos Széchényi Könyvtár.

Miller könyvtárigazgatói pályájának rövid áttekintése világosan mutatja: az első igazgató megtalálta helyét az új könyvtár élén, s szorgalmával, kitartó fáradozásával megvetette azokat az alapokat, melyekre a további könyvtáros-nemzedékek munkája épülhetett. Hogy e jelentős érdemei mellett is középszerű tudós, s a politikai mozgalmaktól visszahúzó egyéniség volt, arra már céloztunk, hogy hiú, kissé összeférhetetlen és

intrikus természet volt, arról a könyvtár hivatalos irományai s a kortársak feljegyzései tanúskodnak. S nem lehetetlen, hogy éppen az ő vezetői és könyvtárosi hibáinak szemléletéből született meg az a kis mű, mely elsőnek rajzolja meg hazánkban az ideális könyvtáros egyéniségének körvonalait.

5.

A röpiratok szerzője Gruber Károly Antal, magyarországi német költő, aki hivatali állásáról történt lemondása után Michail Denis-sel, a bécsi udvari könyvtár örével került szoros kapcsolatba, s így alkalma volt a könyvtári munka megismerésére, megszeretésére. Gruber írói munkásságának főbb eredményei ekkor néhány felvilágosodott szellemű dráma s két német nyelven írt, részben magyar vonatkozású epikus jellegű költemény. A század elején fokozódó érdeklődéssel fordul a magyar nyelv és irodalom felé, lelkesen ápolja a magyar-német kulturális kapcsolatokat, s örömmel foglal helyet a nemzeti könyvtár tisztviselői között. A már említett anyagi nehézségek és Millerrel való személyes ellentétei hamarosan távozásra kényszerítik, de távozása előtt röpiratot ír latin nyelven „A könyvtárak vezetőiről”, melyet Kovachich Márton Györgynek ajánl. A kis írat, mely nyomtatásban nem is jelent meg, az első mű Magyarországon, mely a könyvtárosok kötelességeivel, a könyvtárosi tulajdonságokkal foglalkozik.

„Hogy milyen nagy méltóságot viselnek azok” — írja a röpirat — „akik a könyvtárak élén állanak, kiderül abból is, hogy többnyire csak azokat emelik a megbecsülésnek erre a fokára, akik másokat mind a tudományok iránti szeretetben, mind tudásban, mind erkölcsi ténen, mind emberségben felülmúlnak. Szükséges, hogy az a férfi, aki erre a méltóságra áhítozik, már érdemeket szerzett legyen a tudományok világában; hogy jól ismerje a bibliográfia tudományát és az irodalomtörténetet, kiváló emlékezőtehetséggel legyen megáldva, s ismerje annyira mind a régi, mind a modern nyelveket, hogy ne csak a könyvek és kéziratok címét tudja nehézség nélkül elolvasni és megérteni, hanem az ezekben foglaltakba mélyebben is be tudjon

hatolni, és hogy végül tanácsával, s ha a dolog úgy hozza magával, tudományos képzettségével is, külföldieknek és idegeneknek feltűnés és üres dicsőséghajszás nélkül segítségére lehessen. Úgy gondolom, ebből következik, hogy a könyvtár vezetőjének mindenkit meg kell előznie emberségben és nyájasságban. Tartozik mindazokat, akik a szent küszöbökét átlik, személyválogatás nélkül nyájasan és szerényen fogadni, s még azokat sem szabad kevésre becsülnie, sőt kinevetnie, akik csak mellékes külsőségek kedvéért keresik fel a könyvtárat”.

A könyvtár kötelessége Gruber szerint nem egyszerű adminisztráció: feladata az, hogy „az odajövőkhöz a tudományok szeretetét csepegtesse, a tudósok serénységét előmozdítsa, az elmék kísérleteit támogassa, egyszóval... minden különbség nélkül egyenlő buzgalommal viseltesen minden tudomány és nyelv iránt még akkor is, ha eggyel ezek közül a többenél behatóbban foglalkozik”. Felsorolja Gruber a könyvtárigazgató feladatait: kapcsolatokat kell létesítenie Európa tudósaival, könyvtárigazgatóival, könyvkereskedőivel; olvasnia kell a hírlapokat; készítsen el és tegye használhatóvá a könyvek katalógusát, ismerthesse meg a tudományos világgal a könyvtára kéziratait, régi és ritka nyomtatványait. Végül figyelmezteti Gruber a könyvtár vezetőt a beosztottjaival való szelid, emberséges bánásmódra, s arra a kötelességre, hogy példaként álljon előttük.

A kis munka — úgy látszik — szélesebb körben nem terjedt el; figyelemreméltó mégis, mint a Széchényi Könyvtár egyik első könyvtárosának törekvése arra, hogy a magyar könyvtárosokat hivatásuk minél hibátlanabb teljesítésére buzdítsa. A magyar könyvtárügy úttörői minden vonalon elvégezték azt, ami erőiktől telt: a könyvtár alapjainak lerakásán túlmenően kidolgozták az első nyilvános könyvtár munkamenetét, megoldásokat kerestek az újonnan felmerült feladatokra, s megvetették lábukat a magyar értelmiség rendeződő soraiban. Végül megkísérelték felrajzolni a következő nemzedékek elé a példamutató könyvtáros portréját.

V. Windisch Éva

De Praefectis Bibliothecarum

*Hoc sit negotium tuum, hoc otium, hic labor, haec quies;
in his vigiliae, in his etiam somnus reponatur*

Plinius L.I. epist. III.

Gruber kéziratának címlapja: „A könyvtárak vezetőiről”